

HET EUROPESE LANDSCHAP VOOR IEDEREEN

Maatschappelijke organisaties in actie voor de
Europese Landschapsconventie

Rob Schröder & Bas Pedrolì

Alterra-rapport 1191
ISSN 1566-7197

REFERAAT

Schröder R. & B. Pedroli. Het Europese landschap voor iedereen. Maatschappelijke organisaties in actie voor de Europese Landschapsconventie. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 1191. 32 blz.

Deze brochure is samengesteld ter gelegenheid van de Nederlandse ratificering van de Europese Landschapsconventie. Op basis van interviews met een aantal maatschappelijke organisaties bevat deze brochure inspirerende voorbeelden van bijdragen aan het landschapsbeleid zoals dat door de Conventie wordt verwoord. Deze voorbeelden zijn geordend naar het type van de acties en aangevuld met voorbeelden uit het buitenland. Tevens zijn - op persoonlijke titel, rijp en groen - enkele ideeën voor toekomstige landschapsacties toegevoegd, en aanbevelingen voor de mogelijke bijdrage van maatschappelijke organisaties en de overheid aan de uitvoering van de Europese Landschapsconventie.

Trefwoorden: Europese landschapsconventie, landschap, maatschappelijke organisaties, publieksacties

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door € 25,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 1191. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2005 Alterra
Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: info.alterra@wur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

De Europese Landschapsconventie: een grote stap vooruit

Deze brochure verschijnt ter gelegenheid van de ratificering door Nederland van de Europese Landschapsconventie. Deze Conventie betekent een grote stap vooruit in de bewustwording van de enorme variatie aan landschappen die Europa rijk is. De landen die de Landschapsconventie bekrachtigen verplichten zich om een systematisch landschapsbeleid te voeren en om de betrokkenheid van de bevolking bij het landschap te stimuleren. Het landschapsbeleid van de Nederlandse overheid geeft hieraan al grotendeels invulling, bijvoorbeeld in de Nota Ruimte en de Agenda Vitaal Platteland.

Maar de Landschapsconventie is nog maar in beperkte kring bekend. Het is dan ook nuttig te onderzoeken welke bijdragen maatschappelijke organisaties aan de uitvoering van de Europese Landschapsconventie kunnen leveren. Actiegroepen, maatschappelijke organisaties en burgers dragen immers - zeker in Nederland - bij aan het landschapsbeleid. Ze nemen deel aan het proces van landschapsonwikkeling, vanaf visie- en planvorming tot en met uitvoering en beheer. De maatschappelijke organisaties zijn daarbij vaak de smaakmakers: ze lopen voor het beleid uit en hebben daardoor een gewaardeerde voortrekkersrol.

De Europese Landschapsconventie is een verdrag van de Raad van Europa (46 landen). Anders dan de EU heeft de Raad van Europa een zeer beperkte politieke macht en financiële basis. Ratificatie leidt dan ook tot een morele verplichting tot zorgvuldig landschapsbeleid. Zoals deze brochure laat zien kunnen de maatschappelijke organisaties daar een wezenlijke rol bij spelen.

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft ons ter gelegenheid van de ratificering van de Europese Landschapsconventie gevraagd een brochure te maken waarin inspirerende voorbeelden staan van bijdragen van maatschappelijke organisaties aan het landschapsbeleid zoals dat door de Conventie wordt verwoord. Daartoe hebben we interviews gehouden met een groot aantal van deze organisaties. We hebben onze bevindingen geordend en aangevuld met voorbeelden uit het buitenland. Tevens hebben we - op persoonlijke titel, rijp en groen - enkele ideeën voor toekomstige landschapsacties toegevoegd. De stellingen in deze brochure zijn dan ook voor rekening van de auteurs en maken geen onderdeel uit van LNV-beleid.

We hopen dat het overzicht van bestaande acties op zich al inspiratie biedt. We hebben niet gestreefd naar volledigheid. De beschrijvingen zijn vooral bedoeld om nieuwsgierig te maken. Vrijwel iedere groep heeft een website, waarmee men de diepte kan ingaan.

Wel willen we een beeld geven van het brede scala aan mogelijke acties. Ongetwijfeld hebben we enkele parels van landschapsacties over het hoofd gezien. Bij voorbaat bieden we hiervoor ons excuus aan. Dergelijke acties kunnen gemeld worden bij Alterra (rob.schröder@wur.nl), zodat te zijner tijd een volledig overzicht kan ontstaan.

We wensen U veel inspiratie en betrokkenheid bij Uw landschapsinitiatieven!

*Rob Schröder & Bas Pedrolì
Alterra Wageningen UR*

Bijdragen aan een levend landschap van de toekomst

Er bestaat een rijk geschakeerde wereld van niet-commerciële 'landschapsgroepen' in Nederland: lokale actiegroepen, natuurbeschermers, amateur-archeologen, monumentenwachers, cultuurhistorici, wilgenknotters uit de stad, boeren met vrijwillig weidevogelbeheer, centra voor milieu-educatie, verenigingen van wandelaars en fietsers, regionale landschapsverenigingen, regionale stichtingen van natuurbeheer, agrarische natuurverenigingen, nationale verenigingen en platforms met professionele deskundigen. Veel van deze maatschappelijke organisaties hebben nog nauwelijks gehoord van de Europese Landschapsconventie. Maar ze voeren vaak wel acties die goed aansluiten bij de intenties van die conventie. Dat heeft geleid tot de volgende uitgangsvraag voor deze brochure: *Hoe dragen maatschappelijke organisaties in Nederland bij aan een levend landschap van de toekomst, zoals ook de intentie is van de Europese Landschapsconventie? Kunnen voorbeelden uit het buitenland inspireren tot nieuwe landschapsacties?*

De Europese Landschapsconventie doet expliciet een appél op burgers en maatschappelijke organisaties om actief op te komen voor 'hun' landschap. De conventie noemt de volgende rollen voor maatschappelijke organisaties (Non Governmental Organisations of NGO's):

- participatie bij het vaststellen en uitvoeren van landschapsbeleid;
- bewustmaking van de waarde van het landschap en
- internationale uitwisseling en samenwerking over landschap.

Bij de meeste Nederlandse maatschappelijke organisaties en actiegroepen is de Europese Landschapsconventie nauwelijks bekend. Daarom hebben enkele vooroplopende organisaties de ratificering van de Europese Landschapsconventie aangegrepen om een 'Landschapsmanifest' op te stellen, waarin zij aangeven hoe zij met het landschap willen omgaan. De organisaties zullen acties ondernemen om het landschap hoger op de agenda te krijgen en een forse kwaliteitsverbetering van het Nederlandse landschap tot stand te brengen. Daartoe hebben zij zich voorgenoemen minstens 3 jaar een netwerk (alliantie) in stand houden om gezamenlijke projecten op te zetten.

Met deze brochure willen we maatschappelijke organisaties in Nederland informeren en inspireren over de mogelijkheden van de Europese Landschapsconventie. Daartoe gaan we in op:

- de oproep van de Landschapsconventie (de doelen en instrumenten);
- de bestaande en lopende landschapsacties in Nederland en in Europa die passen bij de Europese Landschapsconventie, en
- enkele ideeën over toekomstige landschapsacties.

Elk landschap heeft waarde

De Europese Landschapsconventie van de Raad van Europa is het eerste verdrag dat landschap uitdrukkelijk op de Europese politieke agenda zet. Het is een verdrag tussen overheden waarvan de tekst in 2000 door de Raad van Europa is vastgesteld. Eind mei 2005 hebben inmiddels 29 landen de Europese Landschapsconventie ondertekend, waarvan 17 ook hebben geratificeerd. Het Nederlandse parlement bekrachtigt het verdrag medio 2005.

Via de Europese Landschapsconventie verplichten overheden zich om het landschap te integreren in nationale en regionale plannen. Onder "landschap" wordt verstaan een gebied zoals waargenomen door mensen, dat het resultaat is van de wisselwerking tussen menselijke en natuurlijke factoren.

Wat is nieuw?

De benadering van het landschap zoals in de Europese Landschapsconventie is verwoord betreft de expliciete nadruk op de waarde van *alle* landschappen. Het gaat om de zorg

voor het landschap in het algemeen, of dat nu stadslandschap of platteland is, mooi of lelijk. Dat is zeker nog geen gemeengoed in Europa.

Een belangrijke nieuw accent is de explicitering van het recht van ieder mens op betrokkenheid bij zijn/haar eigen leefomgeving. Ieder landschap waar mensen opgroeien, wonen en werken bepaalt immers mede de identiteit van deze mensen, of het nu mooi genoemd kan worden of niet. Hierin ligt tevens een sleutel voor het begrip 'kwaliteit van leven', waaraan het landschap een bijdrage levert. Uiteindelijk lijken ook problemen als zinloos geweld en uitzichtloosheid bij probleemjongeren een verband te hebben met de mate waarin deze mensen zich thuis kunnen voelen in hun omgeving en daaraan een deel van hun identiteit kunnen ontleneren.

De Landschapsconventie benadrukt het belang van het subsidiariteitsbeginsel: regel iets op de daarvoor meest geschikte bestuurslaag, met een uitdrukkelijke voorkeur voor decentrale aansturing. Dit past in de huidige Nederlandse tendens op het gebied van overheidssturing, zoals we die ook terugvinden in het concept "landschap ontwikkelen" uit de Nota Ruimte.

Bijdrage van de overheid

De Europese Landschapsconventie vraagt van de overheid erkenning van de waarden van het landschap: identiteit, natuurlijk en cultureel erfgoed. Verder een helder landschapsbeleid in de vorm van bescherming, planning en beheer. Participatie in landschapsbeleid moet worden gestimuleerd en landschapsaspecten moeten worden geïntegreerd in andere

beleidsterreinen die relevant zijn voor het landschap: ruimtelijke ordening, milieu, landbouw, etc. Hoewel de Conventie geen bindende wettelijke maatregelen omvat, engageert de rijksoverheid zich door ratificering wel voor het gedachtegoed en de afspraken uit de conventie.

Appèl aan de burgers

De Landschapsconventie doet een beroep op de burger om betrokkenheid bij het landschap te ontwikkelen. Lokale groepen worden uitdrukkelijk gestimuleerd actief deel te nemen aan landschapsplanning en -beheer. Ook doet de Conventie een oproep tot bewustwording en waardering van het landschap.

De bijdrage van Nederland aan het Europese landschap

Het past in de geest van de Europese Landschapsconventie om grensoverschrijdend en Europees te denken over het landschap. Over de kwaliteit van het Nederlandse landschap moet niet alleen vanuit regionaal, maar ook vanuit internationaal perspectief worden nagedacht.

De internationale kenmerken van het Nederlandse landschap hangen samen met:

- de natuurlijke eigenschappen van een delta: een overgangsgebied van land naar zee en van zoet naar zout water en
- de culturele kenmerken van een technisch beheerst en dicht bevolkt, stedelijk gebied.

Daarom zal Nederland vooral moeten letten op de kwaliteit van haar kust, duinen en wadden, de grote rivieren, de kunstmatige, technische landschappen (polders, dijken en uiterwaarden) en de stedelijke gebieden en stadsranden.

Nederlandse organisaties over de Europese Landschapsconventie

De Europese Landschapsconventie is niet erg bekend bij de Nederlandse maatschappelijke organisaties. De interviews die we hebben gehouden betekenden vaak een eerste kennismaking. Uit deze gesprekken hebben we een indruk gekregen van de meningen van de organisaties. We geven die hieronder weer als sterke en zwakke kanten van de landschapsconventie.

Sterke punten zijn:

- de aandacht voor de Europese dimensie van het landschapsbeleid;
- het pleidooi voor 'gewone' landschappen en de leefomgeving;
- de beïnvloeding van de politieke agenda;
- het appèl aan burgers en
- de landschapsprijs.

Zwakke kanten zijn:

- de geringe publiciteit over de Conventie en de landschapsprijs;
- het ontbreken van een eigen geldstroom (veel maatschappelijke organisaties zijn voortdurend op zoek naar geld);
- het geringe appèl aan bedrijven en
- de ingewikkelde resp. ontbrekende relatie met het EU-beleid.

De Europese Landschapsconventie en andere Europese instrumenten

Hoe verhoudt de Europese Landschapsconventie zich tot EU-beleid? De Raad van Europa heeft, anders dan de EU, geen bevoegdheid over Nederland of enige andere lidstaat. De conventie is dan ook zo ruim geformuleerd, dat er aanzienlijke ruimte is voor interpretatie.

De maatschappelijke organisaties zijn meestal goed op de hoogte van EU-regels en -subsidies. Maar de Europese Landschapsconventie vinden ze lastig te plaatsen, ook omdat de EU geen specifiek landschapsbeleid heeft geformuleerd.

Een verduidelijking kan zijn dat de diverse instrumenten zijn bedoeld voor verschillende fasen van de beleidscyclus:

- De Europese Landschapsconventie past bij het begin van de beleidscyclus. Het is een oproep aan (vooral) overheden om een systematisch landschapsbeleid te ontwikkelen. De Conventie heeft een politiek en cultureel karakter. Hij is motiverend en richtinggevend.
- De EU-regels en -subsidies zijn veel smaller, sectoraler en sterk uitvoeringsgericht.

De onderstaande tabel geeft een vergelijking via voorbeelden.

	Verdrag (Raad van Europa)	EU-regels	EU-subsidies
<i>Beleidsinstrument</i>	politiek, cultureel	juridisch bindend	stimulerend
<i>Voorbeeld</i>	Europese Landschapsconventie	Habitatrichtlijn	Leader
<i>Onderwerp</i>	landschap	natuur	plattelandontwikkeling
<i>Doel</i>	duurzame ontwikkeling	bescherming	ontwikkeling, vernieuwing
<i>Doelgroep</i>	overheden + burgers	overheden	ondernemers
<i>Visie</i>	integraal	sectoraal	sectoraal
<i>Plaats in beleidscyclus</i>	motiverend, richtinggevend, doelvormend	besluitvormend, afwegend, toelatend	uitvoerend, inrichtend, behrend
<i>Toepassingsgebied</i>	overal	natuurgebieden en bedreigde soorten	dun bevolkt platteland

Een caleidoscoop aan Landschapsacties

Via een inventarisatie bij een aantal maatschappelijke organisaties zijn we een caleidoscoop aan landschapsacties tegengekomen. We hebben ze ingedeeld in zes groepen die we met een kort trefwoord karakteriseren:

We onderscheiden enerzijds 'generieke' acties, waarmee een bredere maatschappelijke ontwikkeling aan de orde wordt gesteld, bijvoorbeeld de versnippering van het landschap door groot-schalige infrastructuur. Anderzijds zijn er 'gebiedsgerichte' acties in een concrete locatie, bijvoorbeeld een geplande stadsuitbreiding of het grote wadengebied. Beide soorten van acties kunnen meer defensief zijn of meer offensief. Tenslotte zijn acties in te delen naar doelgroep. Omdat veel acties zich richten op de politiek en het bestuur, onderscheiden we publieksgerichte acties hier apart. Bijgaande tabel illustreert de indeling.

Concrete acties kunnen in meerdere groepen geplaatst worden. Zo kan een lokale groep het verdedigen tegen een

bedreiging (*tegenhouden*) combineren met het meedenken over een alternatief (*oplossen*). Campagnes en langdurige acties van professionele organisaties omvatten vaak meerdere soorten van acties: uitgaande van een zorg over de aftakeling van een bepaald landschap (*tegenhouden*), ontstaat de behoefte aan erkenning van de waarden (*waarderen*) en wil men de problemen ook bij de overheid *agenderen*. Men kan dan - al dan niet in overleg met de overheid - ook verantwoordelijkheid nemen voor het *oplossen* van de problemen en de concrete uitvoering ervan (*handen uit de mouwen*).

	Generiek	Gebiedsgericht
Defensief	Agenderen	Tegenhouden
Offensief	Oplossen	Waarderen
Uitvoeringsgericht	Oplossen	Handen uit mouwen
Publieksgericht	Uitdragen	Uitdragen

Agenderen: het mobiliseren van aandacht en betrokkenheid

Trek de groene grens

Kan het stiller?

Regiorapporten
waddenlandschappen

Veel landschapsacties zijn bedoeld om een probleem op de agenda te zetten. Het mobiliseren van politieke aandacht en maatschappelijke betrokkenheid is de belangrijkste doelstelling. Vaak gaat het om een brede maatschappelijke ontwikkeling waarover men zich zorgen maakt. Grote nationale organisaties gieten zulke acties vaak in de vorm van een 'campagne', waarmee men zich richt op meerdere doelgroepen.

Acties in Nederland

Campagne "Trek de groene grens" door Vereniging Milieudefensie 1999 / 2003

Deze meerjarige campagne heeft de bescherming van de groene ruimte tegen dreigende verstedelijking op de agenda gezet bij de politiek, de achterban van Milieudefensie en het brede publiek. De eerste jaren had de campagne veel invloed op de nationale ruimtelijke planvorming. Daarna zijn de politieke krachtsverhoudingen veranderd en heeft het thema (evenals milieu in brede zin) een lagere prioriteit gekregen. Groen en landschap zijn wel hoog op de agenda gebleven bij de provincies. Via de campagne zijn tientallen lokale actiegroepen geactiveerd en ondersteund om waardevolle gebieden te beschermen via het trekken van een symbolische groene grens en het uitgeven van een liefdesverklaring. Ruim 10 lokale acties zijn succesvol geweest. Inmiddels is 'ruimte en landschap' een vast onderdeel van het werk van Milieudefensie geworden.

www.milieudefensie.nl/ruimte

Campagne "Kan het stiller?" door Stichting Natuur en Milieu & Milieufederaties 2002 / 03

Deze campagne heeft gewezen op stilte als een schaars goed en de gebrekkige bescherming tegen lawaai. Terwijl de behoefte aan rustige plekken om te recreëren groter wordt, is de bescherming van stilte in het landelijk gebied nauwelijks geregeld. Doelgroepen waren lokale overheden en organisaties in 4 recreatieve landschappen. Er zijn enquêtes gehouden naar de beleving van stilte en er zijn geluidsmetingen gedaan. Oplossingen zijn gezocht in gebiedsgericht beleid. Via workshops zijn praktische ideeën ontwikkeld om het verkeer in de betreffende gebieden stiller te maken.

www.natuurenmilieu.nl/stiltealstublieft

"Regiorapporten waddenlandschappen" door Waddenvereniging 1999 / 2003

Via deze campagne is het cultuurlandschap van het waddengebied onder de aandacht gebracht van de regionale politiek en de achterban. Tot voor enige jaren legde de Waddenvereniging de nadruk op de natuurwaarden in de waddenzee en op de waddeneilanden. Nu richt men zich ook op cultuurhistorische waarden van het kustlandschap. Via een "regiorapport" (opgesteld door een lokale groep) geeft men een visie op de landschappelijke kwaliteit en identiteit van een regio. Deze visie vormt een ijkpunt om samen met regionale betrokkenen de plannen in een regio te beoordelen. Zo geeft het "regiorapport Wieringen" (2003) een beschrijving van kenmerken van het gebied, een analyse van bedreigingen en overheids-

Agenderen: het mobiliseren van aandacht en betrokkenheid

Koe in de wei

beleid en een eigen mening in de vorm van standpunten.
www.waddenvereniging.nl

Actie "Koe in de wei" door Centrum voor Landbouw en Milieu, Dierenbescherming, e.a. 2000 / 05

Deze actie heeft de geleidelijke verdwijning van de koe uit het agrarische landschap op de agenda gezet. Uit economische overwegingen worden steeds meer koeien het hele jaar op stal gehouden. Daarmee komt een stuk beeldbepalende cultuurhistorie in de knel. Ook het dierenwelzijn neemt af. De agenderende actie heeft geleid tot een (tijdelijk) bondgenootschap tussen milieu- en landbouworganisaties. www.clm.nl

Actie "Spooroverwegen en wandelen" door Wandelplatform 2004 / 05

Deze actie heeft de barrièrewerking van spoorwegen voor het wandelen (en breder, voor het langzaam verkeer) aan de orde gesteld. De geplande opheffing van alle onbewaakte spoorovergangen (vanwege de veiligheid) dreigt de toegankelijkheid van het landelijk gebied te beperken. Een omweg van 2 km is immers veel voor een wandelaar.
www.recreatieoverwegen.nl

Onderzoek en artikelen "Nederland kan zo mooi zijn" door Stichting Natuur en Milieu 2005

Deze actie wil de landschapsbeleving op de nationale politieke agenda zetten. Er is weinig bekend over de waardering van het landschap door bewoners. Daarom hield Natuur en Milieu een onderzoek naar de beleving van 52 'bijzondere landschappen' door omwonenden. In artikelen in het tijdschrift

"Terra" worden enkele mensen aan het woord gelaten over hun favoriete landschap. Het blijkt dat bewoners hun landschap vooral 'aantrekkelijk' vinden vanwege de belevingswaarde (zintuiglijke indrukken, natuurlijkheid, landelijkheid) en eigen gebruiksmogelijkheden minder zwaar tellen. Als toekomstige bedreigingen ziet men bebouwing, wegeaanleg, geluidsoverlast en recreatieve drukte. Dit onderzoek is opmaat voor een landschapscampagne gericht op alternatief beleid. www.natuurenmilieu.nl/landschap

Campagne "Nederland weer mooi" door Stichting Nederlands Cultuurlandschap 2004 / 05

Deze campagne stelt de dreigende teloorgang van het kleinschalige cultuurlandschap en het toenemende verlangen naar natuurlijkheid aan de orde. Een eeuwenoude landbouwcultuur heeft gezorgd voor het ontstaan van gevarieerde, kleinschalige boerenlandschappen. Dit landschap is gedurende de laatste 50 jaar vrijwel vernietigd. Aandacht wordt gevraagd voor de restanten van de houtwallen landschappen in Nederland (Maasheggen, Limburgse graften, Texelse tuinwallen, Achterhoekse eswallen) en NW Europa (Devon, Sleswijk-Holstein, Charolais). Via artikelen en een boek richt de Stichting zich op het brede publiek. Onderdeel van de campagne is een oplossing in de vorm een landschapsfonds.
www.nederlandscultuurlandschap.nl
Dirkmaat J. (2005) Nederland weer mooi, ANWB, Den Haag. 300 p.

"Landschapsprijs" van de provincie Zuid-Holland 1995 / 2005
Een overheidsactie ter aanmoediging en bekendmaking van

Spooroverwegen en wandelen

Nederland kan zo mooi zijn

Nederland weer mooi

Landschapsprijs

Agenderen: het mobiliseren van aandacht en betrokkenheid

Lancewad

Mosa natura

International campaign
for cork

Behoud geologisch erfgoed

vernieuwende initiatieven voor verbetering van de landschapskwaliteit in de regio. Elke 2 jaar wordt een nieuw thema gekozen waarover ideeën, plannen en acties kunnen worden ingediend. Dit jaar is het onderwerp 'onder druk staande gebieden'. Eerder was dat 'natuurcompensatie'. Iedereen (overheid of organisatie, vrijwilliger of professioneel) kan meedingen.

www.zuidholland.nl trefwoord: landschapsprijs

Acties in Europa

Boek "Lancewad" door Waddensea Secretariat 2001

Aan de basis van de agendering van het cultuurlandschap van het waddengebied ligt een internationale inventarisatie van de cultuurhistorische waarden in Nederland, Duitsland en Denemarken. Gericht op internationale afstemming tussen deskundigen.

www.waddenseasecretariat.org/lancewad

Vollmer, M., Guldborg, M., Maluck, M., Marrewijk, D. van & Schlicksbier, G. (2001). Landscape and Cultural Heritage in the Wadden Sea Region- Project Report. Wadden Sea Ecosystem No. 12. Common Wadden Sea Secretariat, Wilhelmshaven, Germany.

"Mosa natura" door Stichting Reinwater

Samen sterk voor een schone en natuurlijke Maas, dat is het streven van het internationale netwerk Mosa Natura. Het bestaat uit ruim 45 Franse, Belgische, Duitse en Nederlandse organisaties. Het wil de internationale samenwerking stimuleren op het gebied van de hoogwaterbescherming, natuurontwikkeling, waterkwaliteit en educatie. Doelstelling op het

gebied van landschap is bijvoorbeeld: ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie op hoogwaterbescherming en inrichtingsvraagstukken. En het organiseren van internationale excursies naar inrichtingsprojecten voor het uitwisselen van kennis en ervaringen.

www.reinwater.nl

"International campaign for cork" door APCOR 2002

De dehesas en montados van Portugal en Spanje zijn oeroude weidelandschappen met verspreide kurkeiken. De afnemende vraag naar natuurlijke kurk is een grote bedreiging voor die cultuurlandschappen, waar de kleine zwarte Alentejovarkens vrij rond konden lopen. In 2002 is de APCOR, de Portugese Kurkassociatie een grote campagne gestart om het gebruik van natuurlijke kurk te stimuleren en de kwaliteiten van de kurkeikenlandschappen onder de aandacht van het grotere publiek te brengen.

www.apcor.pt

"Behoud geologisch erfgoed" Geoheritage Europe 2005

Geoheritage Europe is een internationaal platform van deskundigen die zich bezighouden met het geomorfologisch erfgoed. Het platform is actief op Europees niveau, onder meer door het bevorderen van een Officiële Aanbeveling van de Raad van Europa om de geomorfologische en geologische waarden van het landschap te beschermen. Het "Manifest on Earth Heritage and Geodiversity" is in 2004 aangeboden aan de DG Milieu van de Europese Commissie.

www.geoheritage.nl

Agenderen: het mobiliseren van aandacht en betrokkenheid

Community of Practice
Farming for Health

"Community of Practice Farming for Health"

Gezondheidszorg op (verbrede) landbouwbedrijven is een relatief nieuw thema. Deze internationale kring van mensen betrokken bij initiatieven op het gebied van 'landbouw en zorg' is actief in de uitwisseling van ervaringen en onderzoeksresultaten. Deze informele organisatie brengt mede de zorg voor het landschap onder de aandacht.

www.omslag.org www.landbouwzorg.nl

Landschapsprijs

"Landschapsprijs" van de Raad van Europa.

De Europese Landschapsconventie voorziet in een Landschapsprijs voor lokale of regionale autoriteiten of voor maatschappelijke organisaties die concreet beleid voor landschapsbehoud, -ontwikkeling of -beheer hebben ontwikkeld of uitgevoerd. Resultaten moeten van blijvende waarde zijn en tot voorbeeld kunnen dienen voor andere autoriteiten en organisaties in Europa. De criteria voor toekenning van de prijs en de te volgen procedure worden nog uitgewerkt.

<http://www.coe.int/t/e/>

Ideeën voor toekomstige acties

Europese conferentie over de toekomst van het agrarisch cultuurlandschap in Europa

Een probleemstellende conferentie die voortborduurt op resultaten van onderzoek en nagaat welke trends er zijn in het Europese landschap. Speciale vraagstelling kan zijn: welke landschappen in Europa zijn het meest bedreigd door recente ontwikkelingen in Europees beleid?

Internationale campagne "Leve het kleinschalig landschap" in Europa

Samenwerking tussen gelijkgezinde maatschappelijke organisaties uit probleemgebieden in de EU en internationale organisaties zou als doel kunnen hebben het EU-beleid te beïnvloeden en de Europese achterban te mobiliseren. Speciale aandacht voor de nieuwe EU subsidieprogramma's voor de periode 2007 - 2013. De agenderende actie kan uitmonden in een publieksgerichte actie "Europees jaar van het kleinschalige cultuurlandschap". (Evt. samen met Raad van Europa, Euro-pese Unie en UNESCO.)

Europese conferentie over de
toekomst van het agrarisch
cultuurlandschap in Europa

Internationale campagne
"Leve het kleinschalig land-
schap" in Europa

Tegenhouden: het afwenden van bedreigingen van een gebied

Tegen havenuitbreiding in Vlissingen

Onder de rubriek 'tegenhouden' geven we acties weer die een bedreiging van een gebied willen afwenden. Vaak gaat het om een grootschalige technische ingreep, maar ook wel om een sluipende aftakeling. Kenmerkend is het protest en verzet, incl. juridische procedures tegen een ontwikkeling die als negatief wordt gezien.

Acties in Nederland

"Tegen havenuitbreiding in Vlissingen" door Zeeuwse Milieufederatie, Redt de Kaloot, e.a. 2002 / 05

Meerdere regionale organisaties hebben zich verzet tegen de geplande aanleg van een groot haven terrein bij Vlissingen. Men heeft juridisch bezwaar gemaakt tot aan de hoogste instantie. Een argument was het verlies van het bijzondere strand De Kaloot waar fossiele schelpen worden gevonden. De organisaties hebben de zaak gewonnen, omdat de provincie onvoldoende heeft aangetoond dat het economisch belang van de haven zwaarder weegt dan het belang van het Europees natuurgebied de Westerschelde. In het verlengde van deze defensieve actie heeft de Milieufederatie een alternatief economisch beleid ontwikkeld.
www.zmf.nl

"Grond gekraakt tegen uitbreiding industrieterrein Moerdijk" door Vereniging Milieudefensie 2004

Als publicitaire actie heeft Milieudefensie grond gekraakt als protest tegen uitbreiding van het industrieterrein Moerdijk.

Belangrijk argument is dat grond op bestaand terrein al jaren braak ligt en niet wordt gebruikt. Bij deze actie gaat het niet alleen om het betreffende gebied, maar stelt men ook de gebruikelijke planning van bedrijventerreinen ter discussie.
www.milieudefensie.nl/ruimte

"Tegen windmolenpark in Duits Waddengebied" door Waddenvereniging 2004 / 05

De Waddenvereniging heeft bezwaar gemaakt tegen een gepland windmolenpark in de Duitse Waddenzee net over de grens. Daartoe heeft men samengewerkt met de getroffen gemeenten van de eilanden Schiermonnikoog en Borkum. Naast 'horizonvervuiling' heeft men ook gewezen op gevaar voor de scheepvaart.
www.waddenvereniging.nl/archief

"Tegen opheffing zandwegen in Berkelland" door Wandelplatform 2003 / 05

Het Wandelplatform heeft juridisch bezwaar gemaakt tegen het plan van de gemeente Berkelland (voormalig Borculo) om 5 zandwegen aan de openbaarheid te onttrekken. Men heeft gewezen op belangen van recreatieve wandelaars en de cultuurhistorische waarde. De rechter gaf de wandelaars gelijk.
www.wandelnet.nl

"Inspectie landschapselementen in natuurgebieden Limburg" Landschapswacht 2003 / 04

Oude cultuurlandschappen worden vaak niet meer beheerd

Grond gekraakt tegen uitbreiding industrieterrein Moerdijk

Tegen windmolenpark in Duits Waddengebied

Tegen opheffing zandwegen in Berkelland

Inspectie landschapselementen in natuurgebieden Limburg

Tegenhouden: het afwenden van bedreigingen van een gebied

Red het Ierse veen

Bescherming van
Christianshavn

Europese conferentie over
bedreigingen van het land-
schap in Europa

Internationale uitwisseling
over juridische acties tegen
grensoverschrijdende
bedreigingen

door boeren, maar door professionele natuurbeheerders. Dat beheer is in bepaalde gebieden erg slecht, constateert de Landschapswacht in kritische 'inspectierapporten'. In Zuid Limburg werkt Natuurmonumenten niet aan landschapsherstel, zoals was gepland bij de overdracht van de grond. Integendeel, heggen en hoogstamboomgaarden worden verwaarloosd. Afrasteringen rond graften en holle wegen zijn weggehaald, waardoor vee en erosie vrij spel hebben. Kansen zijn gemist om de cultuurhistorische situatie te herstellen via beplanting met streekeigen landschapselementen. www.landschapswacht.nl

Acties in Europa

Actie "Red het Ierse veen" door Irish Peatland Conservation Council, ca. 1985

Één van de meest effectieve internationale acties om bedreigde landschappen te behouden is de samenwerking tussen Nederlandse en Ierse natuurbeschermers om sleutelgebieden van Ierse hoogvenen vrij te kopen van ontginning. Vanuit het bewustzijn dat Nederland vrijwel al zijn hoogvenen al had ontgonnen, is in de 80er jaren een gezamenlijk initiatief ontstaan om een gedeelte van de Ierse venen voor de toekomst te behouden.

www.ipcc.ie

"Bescherming van Christianshavn" in Kopenhagen door Europa Nostra 2005

Europa Nostra, de pan-Europese federatie voor het cultureel erfgoed is een internationaal platform van meer dan 200 erfgoedorganisaties. Men werkt aan het behoud en de bevordering van het cultureel erfgoed en de cultuurlandschappen in

Europa. In 2005 heeft men bijvoorbeeld een actie opgezet voor het behoud van Christianshavn, een cultuurhistorisch belangrijke wijk van Kopenhagen. Het historische stadsgezicht wordt bedreigd door de geplande bouw van 6 torenflats in de nabijheid. De geplande bouwhoogte van 55 m is in strijd met de huidige regels. Brieven zijn geschreven aan de Deense minister-president en de burgemeester van Kopenhagen.

www.europanostra.org

Ideeën voor toekomstige acties

Europese conferentie over bedreigingen van het landschap in Europa

Op een internationale conferentie kunnen onderzoeken worden gepresenteerd en discussies gehouden over ontwikkelingen die de variatie en schoonheid van Europese landschappen bedreigen. Bijv. intensivering in de landbouw, verstedelijking, infrastructuur, energievoorziening (windmolens en energiegewassen) en overloopgebieden waterbeheer.

Internationale uitwisseling over juridische acties tegen grensoverschrijdende bedreigingen

Sommige grootschalige bedreigingen van het landschap zijn grensoverschrijdend (wegen, spoorwegen, grote infrastructuurroutes) of hebben grensoverschrijdende effecten (windmolenparken, energiecentrales nabij de grens). Ze zijn juridisch vaak lastig aan te pakken omdat de plannen op hoog niveau (nationale overheden onderling) gemaakt worden en in de inspraak worden gebracht.

Waarderen: het pleiten voor erkenning of bescherming van een gebied

Bij 'waarderen' gaat het om positieve kwaliteiten en waarden van een gebied die volgens de actievoerders onvoldoende worden erkend. We hebben verschillende pleidooien onder deze categorie geschaard: voor bescherming van historische structuren, voor een aangepaste ontwikkeling of voor een formele erkenning of waardering.

Acties in Nederland

"Status Nationaal Landschap" voor de Hoeksche Waard door Hoeksche Waards Landschap 2000 / 05

Hier gaat het om erkenning via een formele status. Een meerjarige lobby van de regionale landschapsvereniging (samen met de gemeenten en andere regionale organisaties) heeft succes gehad. Uiteindelijk heeft het parlement de knoop doorgehakt. Doorslaggevend voor het besluit waren de betrokkenheid en eensgezindheid van de streek. Voor het overige heeft het landschap "zichzelf verkocht", aldus de actievoerders. De Hoeksche Waard is een overgangsgebied tussen de drukke Randstad en de open ruimte van de Delta. Het is een oorspronkelijk cultuurlandschap waarin het verleden is af te lezen in de vorm van kreken (voormalige getijdegeulen) en dijken van polders die van de zee zijn gewonnen. www.hwl.nl

Project "Cultureel erfgoed en toerisme op het Web" door Friese erfgoedinstellingen 2004

Waardering en erkenning van een gebied wordt ook bevoor-

derd via 'cultuurtoerisme'. In dit project zijn organisaties en instellingen van cultuurhistorie en toerisme betrokken. Het digitaliseringsproject 'Fries Verleden' legt een link tussen erfgoed en toerisme en bevordert de samenwerking tussen de betrokken instellingen. Op de website kan men educatieve en cultuurtoeristische informatie krijgen over een aantal dorpen. www.friesverleden.nl

"Actie Groene Band" in grensgebied Nederland en Duitsland door Vereniging Natuurmonumenten & Nabu 2001 / 04

Een project van samenwerking om het grensgebied tussen Nederland en Noordrijn Westfalen onder de aandacht te brengen. Vanwege de perifere ligging zijn hier nog veel natuurwaarden te vinden. Maar ondanks de Europese regels komen er te weinig samenhangende natuurgebieden en ecologische verbindingen tot stand. Het project heeft een overzicht opgeleverd van overheidsbeleid en lopende projecten. www.aktion-gruenes-band.de

"Grensoverschrijdend landschap RijNiers" tussen Nijmegen en Kleve, Initiatiefgroep 2005

Het gebied tussen Rijn en Niers omvat een landschap met combinaties van uitersten: rivieren en heuvelland, grote bossen en open terreinen, natuur en cultuurlandschap. Een bilaterale initiatiefgroep uit de gemeenten Nijmegen en Kleve heeft het voorstel van een 'grenspark' gelanceerd. Via zo'n grensoverschrijdende organisatie kan een samenhangende promotie en ontwikkeling van het landschap worden georganiseerd.

Status Nationaal Landschap

Cultureel erfgoed en toerisme op het Web

Actie Groene Band

Grensoverschrijdend landschap RijNiers

Waarden: het pleiten voor erkenning of bescherming van een gebied

Certificaat transboundary parc

Projecten zijn voorgesteld in de sfeer van landschapsbescherming, natuurontwikkeling, ecotoerisme (wandelpaden en kaarten) en cultuur (musea)
www.rijnnierspark.net

Acties in Europa

"Certificaat transboundary parc" door Federatie Europarc

De Europese federatie van parken Europarc geeft een certificaat uit voor grensoverschrijdende gebieden "transboundary parks - following natures design". Via een objectief evaluatieproces kan een gebied een internationale erkenning krijgen.
www.europarcconsulting.org

"Ekoparken National City Park" in Stockholm door WWF & lokale groepen 1995 / 2005

Lokale organisaties waren de initiatiefnemers voor het eerste stedelijke nationale park ter wereld. Het is een van de 'groe-

ne wiggen' tot in het centrum van Stockholm en biedt een mix van natuur, cultuur en recreatie. Het park heeft meren, oude bomen, bijzondere vogels, historische gebouwen en paleizen. Er is een vereniging van zo'n 50 lokale groepen ter bescherming en beheer. Na lobby en een parlementair initiatief is Ekoparken beschermd in de Zweedse milieuwet.
www.ekoparken.se

Werelderfgoed "Mittelrheintal" door Mittelrhein Forum 1997 - 2002

Deze regionale vereniging heeft een belangrijke rol gespeeld bij de aanwijzing (in 2002) van het Rijndal tussen Koblenz en Mainz als werelderfgoed door de UNESCO. Zij heeft een 'charta' opgesteld waarin de cultuurhistorische en landschappelijke waarden en het gewenste beheer van het gebied worden beschreven. De vereniging organiseert de participatie van maatschappelijke organisatie (op het gebied van natuur, cultuurhistorie en toerisme), maar ook vakafdelingen van overheden nemen deel.

www.mittelrheinforum.de www.welterbemittelrheintal.de

Label "Les Plus Beaux Villages de France"

De vereniging Les Plus Beaux Villages de France is een initiatief van een aantal kleine dorpen in Frankrijk, opgericht in 1992. Op basis van een aantal strenge eisen kunnen authentieke dorpen van minder dan 2000 inwoners de erkenning (met label op de plaatsnaamborden) van de vereniging krijgen. Inmiddels hebben 148 dorpen het label verworven en zijn er enkele duizenden donateurs. Op de website van de vereniging is een beschrijving van de dorpen te vinden, met hun specifieke kenmerken.

www.villagesdefrance.free.fr

Ekoparken National City Park

Mittelrheintal

Un des Plus Beaux Villages de Franc

Waarden: het pleiten voor erkenning of bescherming van een gebied

'labelling en marketing' van
landschappen

Europees landschap

politieke Eurotop in een
'landschappelijke parel'

Ideeën voor toekomstige acties

Internationale uitwisseling over 'labelling en marketing' van landschappen

Buitenlandse organisaties hebben ervaring met het erkennen en 'verkopen' van landschapswaarden. Nederlandse organisaties zouden van hen kunnen leren. Toerisme wordt vaak als kans gezien, maar er is ook ervaring met de spanning tussen toerisme en kwetsbare waarden, onder meer in Werelderfgoed gebieden. Dit zou een onderwerp kunnen zijn voor een internationaal seminar, bijvoorbeeld op instigatie van de UNESCO.

Formele status 'Europees landschap'

Gebieden kunnen een formele status en erkenning krijgen via nationale overheden (Nationaal Park of Landschap) of via UN instellingen (IUCN, UNESCO). Maar een 'label' voor waardevolle landschappen door de EU ontbreekt tot nu toe.

Erkenning via naamsbekendheid: politieke Eurotop in een 'landschappelijke parel'

Verborgene waarden van onbekende gebieden kan men bekendheid geven door een internationale bijeenkomst van hoog niveau (Europese Ministerraad of andere Europese top) te organiseren in een waardevol landschap in één van de nieuwe EU-landen. Te denken valt aan het Tokaj wijnbouwgebied in Hongarije (www.tokaj.hu), het Biebrzagebied in Polen (www.biebrza.org.pl) of het Jurmala kustgebied in Letland (www.jurmala.lv).

Oplossen: het aanreiken van alternatieven en oplossingen

Onder het trefwoord 'oplossen' beschrijven we acties waarin alternatieven en oplossingen worden ontwikkeld. Dit 'meedenken' gaat verder dan het pleiten voor erkenning van landschapswaarden en omvat bredere maatschappelijke ontwikkelingen en diverse vormen van overheidsbeleid.

Acties in Nederland

"Landschapsplannen door lokale overheden" door Stichting Landschapsbeheer Nederland 1985 / 2005

Via langjarige acties en inbreng van praktische deskundigheid heeft Landschapsbeheer grote invloed gehad op het overheidsbeleid. Deze organisatie heeft sinds begin van de jaren '80 geijverd voor een actieve landschapsplanning door gemeenten. De rijksoverheid heeft dit in 1983 erkend via een subsidie voor 'landschapsbeleidsplannen'. Daarbij worden landschapsorganisaties ingeschakeld als adviseur. In 2001 is de stimulering vernieuwd naar uitvoeringsgerichte 'landschapsontwikkelingsplannen'. In deze plannen komen meerdere aspecten van landschap aan de orde: cultuurhistorie, water, identiteit, etc. Ook is er expliciete aandacht voor communicatie met bewoners, eigenaren en gebruikers.

www.landschapsbeheer.nl

Herwaarden, GJ van (2002) Landschapsontwikkelingsplannen; een handleiding. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

"Landschappelijke inpassing van windmolens" door Waddenvereniging 2000 / 02

Na een felle interne discussie tussen 'milieubeschermers' en 'landschapsbeschermers' heeft de Waddenvereniging een beleidslijn ontwikkeld voor de inpassing van nieuwe windmolens in het open en kwetsbare wadengebied. Deze lijn is later overgenomen door de Noordelijke provincies. Grote windturbines moeten worden geclusterd en kunnen geplaatst worden nabij industrieterreinen en grootschalige infrastructuur. Ze passen niet in kwetsbare cultuurlandschappen (visuele hinder) en in een strook van 2 km langs de kust (verstoring van vogeltrek). www.waddenvereniging.nl

"Deltagebied als groenblauwe oase" door Milieufederatie Zeeland 2003/ 05

In het verlengde van het tegenhouden van een grootschalige haven heeft de Milieufederatie een economische visie ontwikkeld. Het gaat immers niet enkel om dit project, maar om het inbinden van Zeeland in de economische strategie van 'distributieland'. De Delta zou echter een 'groenblauwe oase' moeten blijven in het rondom verstedelijkte gebied. Recreatie, aquacultuur en landbouw zijn sectoren die passen bij zo'n open gebied. De groenblauwe strategie kan zelfs meer werkgelegenheid opleveren. www.zmf.nl

"Stimulering lokale financiering" door Platform Nederland Mooi 2002 / 05

Het platform Nederland Mooi voert een campagne om gemeenten, burgers en bedrijven te stimuleren tot het opzetten van lokale financiering van het landschappelijk verfraaien

Landschapsplannen door lokale overheden

Landschappelijke inpassing van windmolens

Deltagebied als groenblauwe oase

Stimulering lokale financiering

Landschapsfonds Nederland
weer mooi

van de woon- en werkomgeving. Het gaat om aanvullende projecten van inrichting en beheer van landschap, waarin bestaande regelingen niet goed voorzien. Er zijn ruim 10 lokale projecten begeleid bij hun zoektocht naar financiële middelen. Aan het platform nemen 16 organisaties deel, waaronder grotere landschaps- en recreatieorganisaties en een bank.

www.nederlandmooi.nl

Landschapscampagne
Nederland kan zo mooi zijn

"Landschapsfonds Nederland weer mooi" door Stichting Nederlands Cultuurlandschap 2004 / 05

Onder de noemer 'Deltaplan voor het landschap' pleit Nederlands Cultuurlandschap voor een fonds voor de aanleg van landschapselementen en wandel- en fietspaden. Niet alleen in de waardevolle cultuurlandschappen, maar overal in het agrarisch gebied kan een 'groenblauwe dooradering' worden aangelegd. Dit kan worden gerealiseerd via een marktconforme productbetaling voor landschapsbeheer door boeren. De financiering van het landschap zou duurzaam en gegarandeerd moeten zijn. Dat kan via een vermogensfonds, waarvan de rente voldoende is om de jaarlijkse kosten te dekken. Dit fonds kan worden gevuld door overheden en particulieren, zoals bijv. de recreatiesector.

www.nederlandscultuurlandschap.nl

Landschapsplanning effectief
realiseren

"Landschapscampagne Nederland kan zo mooi zijn" Stichting Natuur en Milieu 2005

In het verlengde van het onderzoek naar de landschapsbeleving heeft SNM een vierpuntenplan voor het landschap opgesteld.

- Beschermen van bijzondere, cultuurhistorische landschappen tegen nieuwbouw van woningen en bedrijfsterreinen.
- Verbeteren van landschappen via paden en routes en via

inrichtingsmaatregelen.

- Ontwikkelingen geleiden via provinciale 'landschapsvisies' met kwaliteitseisen, waaraan nieuwe ontwikkelingen worden getoetst.
  - Alternatieven aanreiken via het aanleggen van nieuwe recreatielandschappen, vooral dicht bij de grote steden.
- www.natuurenmilieu.nl/landschap

"Wandeloffensief" door Groen Links 2005

Geen actie van een organisatie, maar een parlementair initiatief, waarvoor het materiaal is aangedragen door maatschappelijke organisaties in het Wandelplatform. Omdat het recreatief wandelen te weinig aandacht krijgt, heeft GL een 10 puntenplan opgesteld met bijv. wandelpaden financieren uit pot voor kleine infrastructuurprojecten, recht op oeverpad (gebruik van dijken en oevers) en recht op oversteek (van snelwegen) voor langzaam verkeer.

www.groenlinks.nl

Acties in Europa

Handboek "Landschapsplanning effectief realiseren" door Ministerie van Bayern 2002

Een overheidsuitgave waarin nadrukkelijk wordt gepleit voor participatie van burgers en grondgebruikers. Het is een dik handboek "Blaue Box; Werkzeuge, Landschaftsplanung effektiv umsetzen" van ca 600 Pag. In een overzichtelijke en aantrekkelijke vormgeving worden praktische tips gegeven voor het oplossen van sociale problemen bij de uitvoering van landschapsplannen. Zo worden bijv. aanwijzingen gegeven over het oplossen van conflicten (hoe wantrouwen en passiviteit te overwinnen), het organiseren van de samenwerking (hoe professionele ondersteuning te krijgen) en het betrekken

ECOVAST

Bescherming en ontwikkeling
van kustlandschappen

Landschap in de nieuwe EU
strategie voor het platteland

van burgers (hoe kan een 'ronde tafel' de uitvoering coördineren).

www.landschaftsplanung.bayern.de

ECOVAST, the European Council for the Village and Small Town

ECOVAST is in 1984 opgericht om de leefomgeving in plattelandsgemeenschappen te bevorderen en het rurale erfgoed in Europa te behouden. ECOVAST heeft als doel om:

- de economische, sociale en culturele vitaliteit en de administratieve identiteit van plattelandsgemeenschappen door heel Europa te bevorderen en
- het herstel van de gebouwde en natuurlijke omgeving in deze gebieden te bevorderen.

ECOVAST heeft inmiddels meer dan 600 leden in 36 landen in Oost- en West-Europa. Het lidmaatschap staat open voor individuele geïnteresseerden, overheids- en niet-overheids-

instellingen, van lokaal tot internationaal niveau. Acties zijn vooral seminars en bijeenkomsten ter beleidsbeïnvloeding op nationaal of Europees niveau.

www.ecovast.org

"Bescherming en ontwikkeling van kustlandschappen" door Coastal Union (EUCC)

De EUCC ("Coastal Union") werd in 1989 opgericht met als doel de bescherming van kustlandschappen en -ecosystemen. De EUCC heeft de strategie gevolgd om eerst de waarde van de betreffende gebieden door onderzoekers te laten vaststellen en vervolgens op deze objectieve basis acties te organiseren voor het behoud. In de loop van de tijd is de nadruk verschoven van bescherming naar integrale, duurzame ontwikkeling. Inmiddels is de Coastal Union uitgegroeid tot een krachtig netwerk van onderzoek- en praktijkmensen in 14 landen.

www.eucc.net

"Landschap in de nieuwe EU strategie voor het platteland" door WWF, Natuur en Milieu en Land Use Policy Group 2005

Enkele internationaal werkende organisaties zijn bezig met een lobby rond het vernieuwde Europese fonds voor rurale gebieden (plattelandsontwikkeling) voor de periode 2007 - 2013. De organisaties pleiten voor stimulering en subsidiëring van landgebruik dat bijdraagt aan bescherming en beheer van de biodiversiteit, de cultuurlandschappen en de voorraden aan water en bodem. Daarmee wordt voor het eerst het begrip 'landschap' ingebracht in het Europese landbouwbeleid.

www.panda.org/epo/agriculture

Oplossen: het aanreiken van alternatieven en oplossingen

Landschap inbouwen in breder EU beleid

Europees fonds voor kleinschalige landschappen

Internationale strategie inpassing windmolens in kustgebieden

Ideeën voor toekomstige acties

Landschap inbouwen in breder EU beleid

In het verlengde van de landbouwlobby van de internationale organisaties kan een campagne worden opgezet ter inpassing van "landschap" in het bredere EU beleid: milieubeleid (waaronder natuur) en fondsen voor de regio's (territoriaal beleid). Deze lobby zou kunnen pleiten voor Europese strategieën voor landschappen met problemen (economische herstructurering, stedelijke congestie) en landschappen met potenties (natuur, recreatie).

Europees fonds voor kleinschalige landschappen

In het verlengde van de agenderende campagne voor kleinschalige landschappen kan men pleiten voor een Europees fonds voor de 'reconstructie van landschapelementen' of 'groenblauwe dooradering'. Een onderdeel van de bredere EU lobby.

Internationale strategie inpassing windmolens in kustgebieden

Windmolenparken zullen geplaatst worden in zee tot ca 30 km van de kustlijn. Europees beleid ontbreekt tot nu toe. Landschaps- en kustorganisaties (vooral rond de Noordzee) zouden ervaringen kunnen uitwisselen en een gezamenlijke strategie ontwikkelen.

Internationale strategie verstedelijkte landschappen

Via uitwisseling en workshops kunnen organisaties in verstedelijkte gebieden in Europa tot een afgestemde strategie komen. Te denken valt aan een netwerk van organisaties uit 'periurbane' gebieden rondom de hoofdsteden of 'transrurale' regio's met een verspreide verstedelijking.

Internationale strategie verstedelijkte landschappen

Handen uit de mouwen: het uitvoeren van werken ter verbetering van een gebied

Natuurontwikkeling
Schouwen Oost

Stadsnatuurterrein
De Ruige Hof

Groenontwikkeling in
nieuwbouwwijk

Weidevogelbeheer in
Amstelland

Met 'handen uit de mouwen' bedoelen we acties waarbij 'de schop de grond in gaat' en men concrete, materiele verbeteringen in een gebied wil realiseren. Het kan gaan om grootschalige ingrepen van inrichten en bouwen, maar ook om kleinschalig grondgebruik en beheer.

Acties in Nederland

"Natuurontwikkeling Schouwen Oost" aan de Oosterschelde door Milieufederatie Zeeland e.a. 1999 / 2005

Het komt zelden voor dat maatschappelijke organisaties zo'n grote natuurontwikkeling kunnen realiseren. De regionale, particuliere natuurbescherming heeft een landinrichting aangevraagd waarmee grond aan de landbouw is onttrokken. Nu is een natuurgebied van 300 ha aan de kust in aanleg. Het wordt een zout moeraslandschap met veel vogels.

www.zmf.nl

"Stadsnatuurterrein De Ruige Hof" in Amsterdam ZO door Natuurvereniging 1986 / 2005

De Ruige Hof is een inspirerend voorbeeld van 'stadstuinen'. De lokale natuurvereniging in Amsterdam ZO is opgericht met het doel de natuur dicht bij stadsbewoners te brengen.

Immiddels heeft de organisatie 12 ha natuurterrein en een huis met 2 tuinen (natuurcentrum "Zon Alom") in beheer. Het beheer gebeurt grotendeels door vrijwilligers. Gebruikers van de terreinen zijn bewoners, recreanten, natuurstudiegroepen, scholen en bedrijven. Het gebied heeft een grote landschap-

pelijke waarde door de verscheidenheid op kleine schaal en de reconstructie van het oude cultuurlandschap. Verder is het een voorbeeld van natuurvriendelijk onderhoud van stedelijk groen.

www.deruigehof.nl

Theunissen L, F. Bongers (2004). De ruige hofhouding, Landelijk Centrum Opbouwwerk, Zwolle, Utrecht

"Groenontwikkeling in nieuwbouwwijk" in Culemborg door bewonersvereniging Terra Bella 2004 / 05

De nieuwbouwwijk Lanxmeer is opgezet als een grensverleggend voorbeeld van duurzame stedenbouw. De bewoners hebben deelgenomen aan het ontwerp van de wijk en zijn nu actief in landschapsontwikkeling en groenbeheer. Zo heeft de bewonersvereniging nauwkeurige afspraken gemaakt over inrichting en beheer van het nabij gelegen waterwingebied.

www.bellanxmeer.nl

"Weidevogelbeheer in Amstelland" door agrarische natuurvereniging De Amstel 2005

Natuurbeheer door agrarische verenigingen ontwikkelt zich de laatste jaren snel. Daarbij worden niet alleen landschapselementen (heggen en poelen) aangelegd, maar ook gezorgd voor de dieren van het cultuurlandschap, zoals de weidevogels. De vereniging De Amstel in het veenweidegebied nabij Amsterdam is een voorbeeld. Via registraties, experimenten en professionalisering zorgt de agrarische natuurvereniging voor een effectiever beheer. De grutto en andere weide-

Handen uit de mouwen: het uitvoeren van werken ter verbetering van een gebied

Bomen voor koeien

vogels hebben een afwisseling nodig van gemaaid en ongemaaid grasland. Via afspraken tussen boeren over zgn. mozaïekbeheer werkt men aan optimalisering van het weidevogelbeheer.

www.natuurlijkplatteland.nl/west www.grutto.nl

Boomgaard De Bongerd

"Bomen voor koeien" door Stichting wAarde, Radio Vroege Vogels, e.a. 2000 / 05

Met deze actie zijn ruim 42.000 bomen geplant langs perceelsranden van weilanden. De meeste zijn geplant in de provincies Friesland, Gelderland en Limburg. Iedereen kan voor 10 Euro een certificaat kopen, waarmee de beplanting wordt gefinancierd. Doelstelling is vooral dierenwelzijn, maar ook aankleding van het landschap.

www.bomenvoorkoeien.nl

Landbouw en Landschap in de Elzas

"Boomgaard De Bongerd" bij Nijmegen door Vereniging Milieudefensie e.a. 1998 / 2002

Bij deze boomgaard gaat het niet om de landschappelijke waarde, maar om strategisch grondbezit binnen een meerjarige actie tegen een grootschalig industrieterrein in een waardevol rivierenlandschap. De Bongerd was onderdeel van een succesvolle juridische actie in het kader van de 'groene grens'. Bovendien een middel om de achterban (5.000 mede-eigenaren) te mobiliseren.

www.milieudefensie.nl/ruimte

Acties in Europa

Landbouw en Landschap in de Elzas

6 boeren en 3 gemeenteraden maakten zich zorgen over het verlaten cultuurlandschap dat werd overgroeid door bos in de vallei van de Thur (Elzas, Frankrijk). Zij hebben in 1996 de associatie Agriculture et Paysages opgericht. Na 9 jaar telt de associatie 30 boerenleden met 1600 ha land. Ze hebben gezamenlijk twee beleidsmedewerkers en 3 gespecialiseerde landschapsbeheerders in dienst en hebben inmiddels meer dan 600 ha overgroeid land weer in weiden omgezet. De wekelijkse boerenmarkt met biologische producten die ze in het dorp hebben opgezet trekt bezoekers tot uit Straatsburg en Bazel. agric.paysages@wanadoo.fr

"Volkstuinen Budapest"

Het houden en onderhouden van volkstuinen in en rond Budapest is al bijna zo oud als de stad zelf. Hier was te genieten van een enorme diversiteit aan bouwvormen, plantensoorten en tuinontwerpen. Maar sinds in 1997 een nieuw bestemmingsplan van kracht werd, zijn de volkstuinen in gevaar. Acties van volkstuinbezitters en omwonenden hebben

Volkstuinen Budapest

Handen uit de mouwen: het uitvoeren van werken ter verbetering van een gebied

Personele uitwisseling

Grootschalig
landschapsherstel

geleid tot een onderzoek naar de sociale, ecologische en historische betekenis van deze tuinen en op langere termijn tot een aanpassing van de wetgeving.
Cros-Karpati, Zs. (1998) : Le paysage périurbain: les lotissements de jardins en Hongrie. Naturopa Nr 98 : blz 28.

Ideeën voor toekomstige acties

Personele uitwisseling tussen gelijkgezinde uitvoeringsgerichte NGO's in Europa

Het organiseren van werkweken, stages en detacheringen kan bijdragen aan de kennisontwikkeling van mensen die bij praktisch landschapsbeheer betrokken zijn. Vooral tussen 'oude en nieuwe' EU landen kan een dergelijke uitwisseling zorgen voor vergroting van de effectiviteit van landschapsinitiatieven in Centraal- en Oost-Europa. Mogelijke onderwerpen zijn: vrijwillig landschapsbeheer, educatiecentra, terreinen van stadsnatuur, agrarische natuurbedrijven, etc

Europees project ter uitwisseling van 'good practices' in grootschalig landschapsherstel

Gewerkt zou kunnen worden aan een toekomstig Interreg-project met regionale overheden en NGO's. Hierbij gaat het om uitwisseling van ervaringen met daadwerkelijke uitvoering van landschapsplannen, reconstructies en herinrichtingen. Speciaal onderwerp zou kunnen zijn: kleinschalige landschappen.

Uitwisseling over stadsnatuur en volkstuinten

Een praktische uitwerking van de strategie van verstedelijkte landschappen zou het ontwerpen van parken en volkstuintencomplexen kunnen zijn. West Europese organisaties kunnen leren van de Oost Europese traditie van volkstuinten en datsja's. Uitdaging is een combinatie van openbare parkgebieden met besloten, private volkstuinten. Het ontwerpwerk kan uitgevoerd worden door internationale projectgroepen.

Uitwisseling over stadsnatuur
en volkstuinten

Uitdragen: het verspreiden van informatie naar een breed publiek

Reclameposters
"Groene grens" en
"Landschapscampagne"

Folder De andere kant
van het Wad

Boek Boerenland als natuur

Bij 'uitdragen' gaat het om het verspreiden van informatie gericht op het brede publiek van niet-betrokkenen en niet-deskundigen. Via allerlei media (folders, boeken en websites) wil men nieuwe mensen interesseren en winnen voor het goede doel. Educatie en opleiding liggen in het verlengde van dit soort acties.

Acties in Nederland

Reclameposters "Groene grens" en "Landschapscampagne"

Milieudefensie en Natuur en Milieu zetten reclame (vooral op stations) bewust in om met hun campagnes het grote publiek te bereiken. Met opmerkelijk beeldmateriaal (fotomontages, logo's) wordt aandacht getrokken en naamsbekendheid bevorderd.

Folder "De andere kant van het Wad" door Waddenvereniging 1999

De waarde van de Waddenzee (het zeegebied met slikken, zandplaten en eilanden) is breed erkend. Het aangrenzende Waddengebied, een 'kunstlandschap' met dijken, terpen en wierden is veel minder bekend. Deze folder beschrijft de cultuurhistorische waarden van een landschap dat is getekend door de strijd tegen de zee.

Boek "Boerenland als natuur" door Landschapsbeheer Nederland 2003

Het boerenland wordt breed erkend als recreatielandschap. De visie van boeren als beheerders van het landschap is minder bekend. Dit boek geeft de verhalen van boeren als deskundigen van het landschapsbeheer. Want niemand weet beter hoe het landschap vroeger werd gebruikt en beheerd dan de mensen die er gewoond en gewerkt hebben. Burm, P & A. Haartsen (2003) Boerenland als natuur, Landschapsbeheer Nederland, Stichting Matrijs, Utrecht

Boek "Struinen langs de rivier" Stichting Ark

Stichting Ark voor natuur- en landschapsontwikkeling organiseert ontdekkingsstochten voor jongeren langs de grote

Boek Struinen langs de rivier

Uitdragen: het verspreiden van informatie naar een breed publiek

Informatietuin Nederlands
Cultuurlandschap bij Nijmegen

Fotowedstrijd
Landschap Europa

Promotiemateriaal Europese
Landschapsconventie

Populaire internationale
boeken

Project "European Pathways to
the Cultural Landscape"

Cursussen PETRARCA Europese
Academie Cultuur van
het Landschap

rivieren. De ervaringen daarmee zijn in dit boek in praktische tips samengevat. Het boek geeft veel praktische aanwijzingen over hoe kinderen en (hun) ouders zich kunnen verpozen in de natuur. www.stichtingark.nl

Ten Tuynte, José (2004) Struinen langs de rivier. Ontdek de Nederlandse wildernis. KNNV Utrecht / Stichting Ark.

"Informatietuin Nederlands Cultuurlandschap bij Nijmegen"

Voor bezoekers opengestelde tuin waarin miniaturen van agrarische cultuurlandschappen, zoals polders en heggelandschappen, zijn aangelegd. Dit 'Madurodam van de landschappen' wil meer bekendheid en meer inzicht geven aan een breed publiek.

www.nederlandscultuurlandschap.nl

Fotowedstrijd "Landschap Europa" door Stichting wAarde & Milieukontakt Oost Europa 2005

Inhakend op de op de discussie over de Europese grondwet is eenieder opgeroepen vakantiefoto's in te zenden. Daarmee wordt het belang van de prachtige landschappen van Europa onder de aandacht gebracht.

www.oogopeuropa.nl

Acties in Europa

Promotiemateriaal Europese Landschapsconventie

De Raad van Europa timmert aan de weg met brochures over de Europese Landschapsconventie en ander promotiemateriaal, o.m. tentoonstellingen in Straatsburg.

www.coe.int/EuropeanLandscapeConvention

Populaire internationale boeken

Veel Europese onderzoeksprojecten op het gebied van land-

schap resulteren in publicaties, waarvan sommige zeer publieksvriendelijk.

Pedroli B. (red. 2000). Landscape - Our Home / Lebensraum Landschaft. Essays on The Culture of the European Landscape as a Task. Indigo, Zeist. 222 p.

Ploeg, J.D. van der, A. Long & J. Banks (2002). Living countryside. Rural development processes in Europe: The state of the art. Elsevier, Doetinchem.

Terwan P. a.o. (2004) Values of agrarian landscapes across Europe and North America. Reed Business Information. Doetinchem.

Project "European Pathways to the Cultural Landscape"

Dit project gaat over verhalen en het landschap. In 9 Europese landen zijn historische en archeologische gegevens verzameld en zijn daarnaast de verhalen opgetekend die de bewoners zelf over hun landschappen vertellen. Het resultaat is een verrassende verzameling van verhalen hoe mensen met hun landschap verbonden zijn en waren.

Clark, J., J. Darlington & G. Fairclough (2003). Pathways to Europe's Landscape. EPCL, Heide, Germany.

www.pcleu.de www.spessartprojekt.de

Cursussen PETRARCA Europese Academie Cultuur van het Landschap

Deze internationale NGO is minder gericht op het brede publiek, maar vooral op ervaringsdeskundigen. De Academie organiseert op kleine schaal uitwisselingen en landschapsoefeningen voor mensen die actief betrokken zijn bij landschapsinitiatieven. In de laatste jaren zijn oefeningen gehouden in onder meer Schotland, de Elzas, Hongarije en Duitsland.

www.petarca.info

Uitdragen: het verspreiden van informatie naar een breed publiek

Rivieren van beelden,
stromen van woorden

"Rivieren van beelden, stromen van woorden" door Stichting Reinwater

'Rivieren van beelden, stromen van woorden' is een educatief project voor scholen in het hele Rijnstroomgebied. Scholieren onderzoeken alle aspecten van de rivier en ontdekken deze vanuit een wetenschappelijk, cultureel, filosofisch of kunstzinnig perspectief. Hun ervaringen verbeelden ze in een groot schilderij dat meedoet aan een internationale wedstrijd. De schilderijen worden tentoongesteld op het schip de MS Reinwater, dat langs diverse steden aan de hele Rijn vaart. Dit project is oorspronkelijk afkomstig van de Franse Loire waar het al jaren succesvol draait.

www.rivernet.org/educ/rifm/rivimae.htm www.reinwater.nl

Publieksgericht internationaal
boek over houtwallen land-
schappen in meerdere landen

Ideeën voor toekomstige acties

Publieksgericht internationaal boek over houtwallen land-
schappen in meerdere landen

Geïnspireerd op het boek "Nederland weer mooi" zou men kunnen werken aan een internationaal boek over kleinschalige cultuurlandschappen in West- en Oost-Europa. Afhankelijk van de verspreiding zou de essentiële boodschap in meerdere talen moeten worden beschreven.

Europees jaar van het klein-
schalige cultuurlandschap

Europees jaar van het kleinschalige cultuurlandschap

In het verlengde van de agenderende actie "Leve het kleinschalig landschap" kan een publieksgerichte bewustwordingsactie worden georganiseerd over kleinschalige landschappen in meerdere landen of in heel Europa.

Website en zoekmachine
"Landscape &
action in Europe"

Website en zoekmachine "Landscape & action in Europe"

De website als communicatiemiddel voor landschapsacties wordt inmiddels breed toegepast. Een verdere ontwikkeling zou kunnen zijn een 'zoekmachine' ter verwijzing naar landschapsacties in heel Europa. Deze zou ook afgestemd moeten zijn op de jeugd.

Europese actie vakantielanden

De fotowedstrijd "Landschap Europa" zou uitgebouwd kunnen worden. Er zijn ongetwijfeld vele vakantiegangers die zich ongerust maken over aantasting van hun geliefde vakantie-landschap in binnen- of buitenland. Vooral in het buitenland is het lastig een actie op te zetten. Men zou een nieuwe campagne kunnen opzetten of een bundeling van initiatieven kunnen maken.

Europese actie
vakantielanden

In dit afsluitende hoofdstuk geven we aanbevelingen voor maatschappelijke organisaties en overheden.

Maatschappelijke organisaties en Europa

1. Het is opmerkelijk hoe weinig de Nederlandse organisaties zijn gericht op de Europese dimensie van het landschap. Grensoverschrijdend denken en samenwerken, Europese samenwerking en uitwisseling verdienen verder uitgebouwd te worden.
2. Recent zien we in Nederland een trend naar waardering van de beleving en toegankelijkheid van het landschap. Er zijn meerdere campagnes met de trefwoorden 'Nederland mooi'. Is dit een verlangen naar kleinschalig landschap? Qua doelstellingen en oplossingen (o.a. een landschapsfonds) liggen ze dicht bij elkaar. Buitenstaanders kunnen echter het overzicht kwijt raken. Wanneer die acties worden afgestemd (ook in de PR) kunnen ze elkaar versterken.
3. Natuur en landschap worden meestal als verwant en soms zelfs synoniem gezien. Maar cultuurhistorisch landgebruik en zelfregulerend natuurbeheer kunnen ook strijdig zijn. Bij concreet beheer blijken er uiteenlopende opvattingen en scholen te zijn over het gewenste landschapsbeeld. Een oplossing kan worden gezocht in afstemming en taakverdeling. Misschien kan men het ouderwetse begrip 'natuurschoon' moderniseren
4. De toegankelijkheid en 'genietbaarheid' van versnipperde en verstoorde landschappen is in Nederland een toenemend probleem voor wandelaars en fietsers. Vooral grootschalige infrastructuur (autosnelwegen, spoorwegen) zorgt voor barrières met muren en schermen. Oplossingen kunnen gezocht worden via uitwisseling met verstedelijkte gebieden in Europa.
5. Nederlandse NGO's zijn sterk in het meedenken met de overheid. Zij kunnen hun ervaringen overdragen aan collegaorganisaties die wantrouwend staan tegenover de overheid (bijvoorbeeld in Oost-Europa).
6. Nederlandse organisaties zijn zwak in het waarderen, erkennen en vermarkten van landschappen. Zij kunnen leren van collegaorganisaties die ervaring hebben met regionale identiteit en regionale producten (bijvoorbeeld in Frankrijk).
7. Een vernieuwing van stedelijke landschappen kan worden gezocht in een combinatie van het West-Europese openbare park en het Oost-Europese private volkstuincomplex.
8. Websites worden steeds meer toegepast en kunnen verder ontwikkeld en internationaal verbonden worden. De jeugd kan speciale doelgroep zijn.

Aanbevelingen voor toekomstige landschapsacties

Stimulansen van de overheid

We hebben ons in deze brochure geconcentreerd op de maatschappelijke organisaties. Alleen en marge enkele aanbevelingen aan overheden:

1. het waarderen van de constructieve houding van maatschappelijke organisaties en het verder ruimte blijven geven voor participatie;
2. het stimuleren van internationale samenwerking tussen organisaties via nationale en Europese subsidies voor uitwisseling en projecten;
3. het opstellen van een uitvoeringsnotitie voor de Europese Landschapsconventie met een programma van acties, inclusief de rol van maatschappelijke organisaties;
4. het instellen van een nationaal platform, waarin overheden en organisaties de implementatie van de Europese Landschapsconventie volgen en stimuleren; dit platform kan gecoördineerd worden door de Rijksadviseur voor het Landschap;
5. het bij de Raad van Europa bepleiten van een internationaal platform, met vergelijkbare doelstellingen als het nationale.

COLOFON

Auteurs:

Rob Schröder & Bas Pedroli (beide Aterra), met medewerking van Wanne Roetemeijer

Foto's:

Bas Pedroli, Niek Hazendonk, Rob Schröder, Alterra, DLG.

Vormgeving:

Junus Tahitu (Team Vormgeving & DTP, Wageningen UR)

Druk:

van Eck & Oosterink, Dodewaard

